

The consequences of English's global spread are multifaceted and complex. On the one hand, it has facilitated communication and collaboration across borders, fostering international trade, scientific advancement, and cultural exchange. Individuals with English proficiency often enjoy increased access to education, employment opportunities, and information resources.

However, the dominance of English also raises concerns:

Linguistic diversity: The spread of English can lead to the decline of local languages and dialects, potentially eroding cultural identity and heritage.

Power imbalances: English proficiency can create advantages for native speakers and those with access to quality English language education, exacerbating existing inequalities. **Cultural homogenization:** The global influence of English-speaking media and culture can lead to the marginalization of local cultures and traditions.

In response to these challenges, many societies are grappling with language policy issues. Some countries promote multilingualism, encouraging the preservation and development of local languages alongside English. Others focus on English language education as a means of enhancing economic competitiveness and global engagement. Finding a balance between embracing the opportunities offered by English and safeguarding linguistic and cultural diversity remains an ongoing challenge in the age of globalization.

The global spread of English is a complex phenomenon deeply intertwined with the forces of globalization. While it has undoubtedly facilitated communication, collaboration, and access to information, it also presents challenges related to linguistic diversity, power dynamics, and cultural identity. As English continues to expand its reach, it is crucial to critically examine its impact and engage in thoughtful language policy discussions.

Moving forward, it is essential to promote multilingualism and language diversity while also recognizing the practical advantages of English proficiency. Educational systems should strive to equip individuals with strong communication skills in both English and their native languages, fostering intercultural understanding and respect. Ultimately, navigating the global spread of English requires a nuanced approach that balances the benefits of a shared language with the preservation of cultural heritage and the equitable distribution of opportunities.

References:

- Crystal, D. (2003). «English as a Global Language». Cambridge University Press.
- Phillipson, R. (2009). «Linguistic Imperialism Continued». Routledge.
- Graddol, D. (2006). «English Next: Why Global English May Mean the End of English as a Foreign Language». British Council.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHDA NUTQINI O‘STIRISH, GRAMMATIK TIZIMINI SHAKLLANTIRISH

*N.D.Kosimova- ADCHTI Ijtimoiy gumanitar fanlar,
pedagogika psixologiya kafedrası dotsenti,p.f.n.
G.A.To‘xtasunova- ADCHTI Ijtimoiy gumanitar fanlar,
pedagogika psixologiya kafedrası.*

XXI asr boshlarida kechayotgan global ijtimoiy-iqtisodiy va geosiyosiy jarayonlar, dunyoning goyaviy-mafkuraviy qiyofasini o‘zgartirib, yangicha tafakkurva dunyo qarashni shakllantirishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda ta‘lim-tarbiya tizimining bosh maqsadi xam bevosita ijtimoiy-gumanitar fanlarni puxta biladigan,xuquqiy savodxonligi yuqori bo‘lgan, jaxon maydonida o‘z bilimi orqali raqobatlasha oladigan, o‘zining fuqarolik

pozitsiyasiga ega bo‘lgan, Vatani hamda millatiga nisbatan mehr-muhabbat tuygularini namoyon eta olish hislatlarini maktabgacha ta‘lim tarbiyachilarida shakllantirishga yo‘naltirilgan.

Maktabgacha ta‘lim tizimi uzluksiz ta‘limning birlamchi, eng asosiy

bo‘ginidir. Mutaxassislarning ilmiy xulosalariga ko‘ra, inson o‘z umri davomida oladigan barcha axborot va mahlumotning 70 foizini 5 yoshgacha bo‘lgan davrda oladi. Shu bois bolalarning soglom va bilimli, yetuk mutahassislar bo‘lib voyaga yetishida maktabgacha ta‘lim tarbiyasi juda- muxim o‘rintutadi.

Ana shu nuqtai nazardan qaraganda maktabgacha yoshdagi bola nutqining grammatik tizimini shakllantirish ularni har tomonlama maktab ta‘limiga tayyorlashning asosiy omilidir. Maktabgacha yosh davridagi bola tilining grammatik tizimini o‘z vaqtida shakllantirish–uni to‘laqonli nutqiy va umumiy psixologik rivojlantirishning muxim sharti hisoblanadi.

Mahlumki, bolalar o‘z iqtidoriga qarab turlicha darajada rivojlanadi va o‘z navbatida pedagogning raxbarligi xam bosqichli xususiyatga ega bo‘ladi. Bola xayotining beshinchi yilida pedagog ragbatlantirishga (gap so‘z xosil qilish va so‘z ijodkorligi xususida bormoqda); oltinchi yilda–gap tarkibini eng oddiy taxlil qilish, nutqning grammatik to‘griligini shakllantirishga (so‘z o‘zgartirishda); yettinchi yilda–hosila so‘zlar o‘rtasidagi rasmiy-semantik munosabatlarni oddiy tahlil qilishga, nutqiy ijodkorlikka, murakkab sintaktik tuzilmalarni ihtiyoriy tuzishga alohida e‘tibor berishi lozim.

Didaktik o‘yinlar va grammatik mazmundagi mashqlar bolalarning tilga oid o‘yinlarini, ularning grammatika sohasidagi faoliligini ragbatlantirishning muxim vositasidir. Pedagog bolalarga so‘z birikmasini o‘ylab ko‘rish, so‘ngra gapda so‘zlarni bir-biri bilan to‘gri boglash qobiliyatini o‘rgatishi zarur.

Bolalar fikrlarida murakkab sintaktik tuzilmalarni shakllantirishni yozma nutq vaziyatida, ya‘ni bola matnni aytib turadigan, katta yoshlik ishi esa, uni yozib boradigan vaziyatda amalga oshirish tavsiya etiladi.

Bolaga bir turdagi tuzilmalardan foydalanmagan holda so‘zlarning to‘gri tartibini qo‘llashni o‘rganishda yordam beradigan mashqlarga aloxida ehtiborni qaratish zarur. Muhimi, bolada gap tarkibi xaqida va xar xil turdagi gaplarda lektsikadan to‘gri foydalanish xaqida oddiy tasavvurlar shakllansin. Buning uchun bolalarga gapda so‘zlarni biriktirishning turli usullarini, so‘zlar o‘rtasidagi ayrim mazmunli va grammatik bogliqliklardan foydalanishni xamda gapni intonatsion jihatdan rasmiylashtirishni o‘rgatish zarur.

Shunday qilib, nutqning grammatik tizimini shakllantirish jarayonida sintaktik birliklar bilan amallar bajarish ko‘nikmasi shakllanadi, muayyan muloqot sharoitida va ravonmonologik fikrlarni tuzish jarayonida tilvositalarini ongli ravishda tanlash tahminlanadi. Bola tilining grammatik tizimini shakllantirish uning nutqi (tili) rivojlanishining umumiy oqimida ro‘y berishi lozim; pedagogik raxbarlik shakllari va metodlari umumiy nutqiy rivojlanishning bosqichma-

bosqich xususiyatga egaligini, eng avvalo dialog va monologni, soʻz gacha boʻlgan mazmunli-semantik tizimdan vaziyatga oid ixtiyoriy iborali nutq qaoʻtish (undan keyinchalik dialog va monolog rivojlanadi), bolalarning nutqiy xavaskorligi soʻxasi sifatida tengdoshlar bilan muloqotning dialogik shakllarini oʻzlashtirishni xisobga olishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish murakkab psixologik jarayon boʻlib, u faqat bolaning eshitgan nutqiga taqlid qilishidan iborat emas. Bu jarayon bolalarda muloqot faoliyatini rivojlantirish va birinchi navbatda, muloqotga ehtiyoj mavjudligi bilan bogliqdir. Nutqni rivojlantirish nafaqat bolani atrof- muxit bilan tanishtirish, balki umumiy ruxiy rivojlantirish uchun xam zarur. Oilada bola nutqini oʻstirishdan maqsad ogzaki nutqni adabiy til mehyorlariga muvofiq xolda egallashi, faol nutq gapirishishini tahminlashdan iborat. Farzand nutqini shakllantirish varivojlantirishda ota-ona oʻzi oldiga quyidagi vazifalarni qoʻygani mahqul:

- farzandida soʻzlashish odobini tarbiyalash;
- lugatboyiligini shakllantirish, boyitish, mustaxkamlash va faollash-

tirish;

- nutqni grammatik jixatdan shakllantirish va rivojlantirish;
- ravon nutqni takomillashtirish;
- badiiy asarlar bilan tanishtirish;
- savod oʻrganishga tayyorlash.

Katta yoshli kishi tahsirida bolada muloqotning yangi–vaziyatdan tashqari-shaxsli shakli vujudga keladi, unda bola «odamlar olami» ga qarab ish tutadi. Bola odamni jamiyatning vakili deb biladi, ijtimoiy olamdagi oʻzaro bogliqlikni oʻzlashtiradi.

Muloqotning ushbu shakli vujudga kelishi va rivojlanishi koʻp jixatdan bolalar kattalarning oʻzaro munosabatlari, jamiyatda oʻzining tutish qoidalari bilan qiziqadigan oʻyinlarning rivojlanishi bilan uzviy darajada bogliqdir. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar faqat kattalarning xayrixox diqqat-ehtiborlariga va ular bilan xamkorlik qilishga emas, balki kattalarning ularni xurmatqilishlariga, oʻzaro bir-birini tushunish va xamdard boʻlishilariga intiladi.

Besh yosh chegarasida bolaning tengdoshlari bilan muloqotga kirishish, oʻzini boshqalar bilan taqqoslash, taqlid qilishga ehtiyoji keskin ortadi. Faoliyatning oʻziga va tengdosh sheriklariga boʻlgan qiziqishdan kelib chiqqan

holda, biron-bir ishda (oʻyinda, mahsuldor faoliyatda) ishtirok etishga intilish ancha barqaror boʻlib qoladi.

Tengdoshlar bilan muloqotda, oʻyinda va faoliyatning boshqa turlarida axborot almashish, funksiyani rejalashtirish, ajratish va muvofiqlashtirish, yahni birgalikda faoliyat yurituvchi bolalarning umumlashuviga koʻmaklashuvchi xarakatlarning barchasi amalga oshiriladi. Yosh ulgaygani sayin muloqot mustaqil axamiyat kasb etib boradi, buxol bolaning tengdoshlariga xamdardlik bildirishi, ularni tushunishi, emotsional yaqinligida namoyon boʻladi.

Etti yoshga kelib bola tengdoshining shaxsga oid xususiyatlarini ajrata boshlaydi («qiziqarli oʻyinlar oʻylab topadi», «Yaxshi yuguradi», «Juda yaxshi, kulgili» va h.k.).

Etti yoshli bolalarda, agarda ular maktabgacha taʼlim muassasasida bir guruhda bir necha yil birga tarbiyalangan boʻlsalar, ancha uyushgan bolalar jamiyati mavjud boʻladi. Maktabgacha yoshdagi kichik bolalarga nisbatan muloqot doirasi ancha kengayadi. Oʻyin guruxlarining barqarorligi ortadi, ulardagi bolalarning oʻrtacha soni ikki-uch kishiga yetadi, bahzan, ayniqsa, oʻgil bolalarda 8-9 kishidan iborat oʻyin guruxlari vujudga keladi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda kommunikativ koʻnikmalarning yuqori darajasi va ulardan oʻrinlifoydalanish kuzatiladi. Ular tomonidan takliflar, iltimoslarni asoslash uchun keltiriladigan dalillar, baxolar oʻz mazmuniga koʻra yanada takomillashib boradi.

Bolalar hayotining yettinchi yilida tengdoshlari bilan doʻstona munosabatlarga boʻlgan

extiyoj keskin ortadi. Bolalar o'z tengdoshlariga

nisbatan beradigan baxolar umumlashtirilgan hususiyatga ega bo'ladi va bu maktabgacha katta yoshdagi bolalarning maktabgacha ta'lim muassasasidagi gurux hayotiga aloqadorligi tobora ortib borayotganidan dalolat beradi («Hamma bilan dost», «Agar bolalar urushib qolishsa, yarashtiradi», «Agarda bironta bolani hafa qilishsa, uning yonini oladi»).

Ahloq normalari va qoidalarini o'zlashtirib olish natijasida bolada shakllanadigan etik o'lchovlar uning universal insoniy qadriyatlarga munosabatini aks ettiradi, bola uni faqat o'z shaxsiga nisbatan qo'llash bilan cheklanib qolmaydi.

Bola borgansayin kattalarga qaram bo'lmasdan mustaqil bo'lib boradi.

Uning ijtimoiy tajribasi boyiydi, atrofdagilar bilan o'zaro munosabatlari murakkablashadi. Bunga o'zini, o'zining afzalliklari va kamchiliklarini to'liqroq anglab yetish imkonini beradi. O'zi haqidagi bilimlari cheklanganligi tufayli kattalarning baxolarini ishonib qabul qiladigan va o'zini katta yoshli odamning fikri orqali qabul qiladigan ilk yoshdagi va maktabgacha yoshdagi bolalardan farqli ravishda, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda o'zi xaqidagi mustaqil tasavvurlar hamda o'zini, o'z harakatlarini va tashqi xususiyatlarini baholash elementlari paydo bo'ladi.

Foydalangan adabiyotlar.

1.E.Goziyev. Yosh davrlar psixologiyasi.o'quv qollanma.Toshkent-2000

2. Sh.Shodmonova.Maktabgacha ta'lim pedagogikasi.(o'quv metodiq qo'llanma).Toshkent-2008.